

УДК 338.24:338.27(477)

Губарь О.В.¹, Овсянікова К.І.²

¹ канд. екон. наук, доц. НУ «Запорізька політехніка»

² студ. гр. БТЕ-0615 НУ «Запорізька політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ МОНОПОЛІЯМИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ

Сектор природних монополій є фундаментом національної економіки України, охоплюючи критично важливі сфери: енергетику, транспорт, зв'язок та комунальне господарство. В умовах повномасштабної агресії РФ ці галузі зазнали безпрецедентних руйнувань, що змінило парадигму їхнього функціонування.

Природна монополія виникає там, де створення конкурентного середовища є економічно недоцільним або технічно неможливим через високу капіталомісткість інфраструктури. В Україні діяльність таких суб'єктів регламентується Законом «Про природні монополії», а контроль здійснюють НКРЕКП та Антимонопольний комітет України [1].

Функціонування сучасних природних монополій в Україні детерміновано низкою специфічних ознак, що визначають їх особливий статус у національній економічній системі. Зокрема, технологічна цілісність зумовлює неможливість дефрагментації мережевої інфраструктури без суттєвої втрати операційної ефективності та порушення єдиного циклу надання послуг. Високі бар'єри для вступу в галузі підтверджується значним порогом входу, оскільки реалізація проєктів у сфері енергетики чи магістрального транспортування (зокрема, будівництво енергоблоків АЕС або розбудова газотранспортних систем) потребує акумуляції значних обсягів капіталовкладень з тривалим терміном окупності. Водночас стратегічна роль монополій посилюється їхньою високою соціальною значущістю, адже динаміка тарифів на їхні послуги є прямим чинником впливу на інфляційні процеси та рівень добробуту населення.

Функціонування суб'єктів природних монополій в Україні у поточному періоді визначається дефіцитом інвестиційних та операційних ресурсів. Згідно з офіційними даними, сукупна оціночна потреба у відновленні активів енергетичного сектору становить понад 48 млрд дол. США. Паралельно з цим, обсяг прямих збитків транспортної інфраструктури, зокрема капітальних споруд та рухомого складу АТ «Укрзалізниця», перевищує 35 млрд дол. США [2].

У сегменті електроенергетики діяльність системного оператора НЕК «Укренерго» характеризується системною нестачею ліквідності. З метою підтримання операційної стійкості та проведення відновлювальних робіт на об'єктах магістральних мереж, протягом 2024 року компанією було залучено зовнішнє фінансування у розмірі понад 400 млн євро у формі кредитних та грантових інструментів від ЄБРР та уряду Німеччини.

У газотранспортній та видобувній галузях зафіксовано досягнення стратегічного показника самозабезпечення: у 2024 році НАК «Нафтогаз України» вперше забезпечив потреби внутрішніх споживачів виключно коштом власного видобутку. Попри це, фінансові показники корпорації залишаються під тиском через дію нормативного мораторію на корегування тарифів для населення. Дана диспропорція між собівартістю ресурсу та відпускною ціною зумовлює необхідність компенсаційних виплат із державного бюджету. Зокрема, Міністерством фінансів в 2026 році передбачено спрямування понад 30 млрд. грн. у формі субвенцій на забезпечення енергетичної стійкості та покриття тарифів [3].

З метою подолання критичного стану природних монополій та адаптації до стандартів ЄС необхідно вжити низку заходів, зокрема:

- анбандлінг: остаточне розділення видів діяльності – відокремлення транспортування (монополія) від продажу та постачання (конкурентний ринок), що сприятиме залученню приватних трейдерів та підвищенню якості;

- перехід до стимулюючого регулювання: впровадження методології доходності на інвестований капітал, яка зобов'яже монополістів спрямовувати фіксований відсоток доходу виключно на модернізацію;

- цифровізація та Smart Grids в енергетиці для зменшення технологічних втрат, які в Україні на 15-20% вищі ЄС;

- прозорість через наглядові ради у державних монополіях для подолання корупційних ризиків та політичного впливу на менеджмент.

Отже, ефективне регулювання природними монополіями має балансувати між соціальною відповідальністю (стримування тарифів) та економічною доцільністю (модернізація інфраструктури), повоєнне відновлення повинно базуватися на принципах відбудови на основі новітніх «зелених» та цифрових технологій з залученням міжнародного капіталу під державні та міжнародні гарантії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text> (дата звернення: 01.04.26)

2. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). Річний звіт за 2025 рік. URL: <https://www.nerc.gov.ua> (дата звернення: 01.04.26).

3. Міністерство фінансів України: веб-сайт. Оперативні дані про виконання Державного бюджету. URL: <https://mof.gov.ua>. (дата звернення: 01.04.26).